Üsküdar Sempozyumu V – 1-5 Kasım 2007, Bildiriler, c. I, İstanbul 2008, s. 653-664.

XVIII. Yüzyılda Kız Kulesi

ARŞ. GÖR. MEHMET SAİT TÜRKHAN
İstanbul Üniversitesi

İstanbul ve Üsküdar'ın en önemli simgesi ve halk tahayyülünde ve nesilden nesile aktarılan efsaneleri ile edebiyatta önemli bir yere sahip olan Kız Kulesi, İstanbul tarihi içerisinde müstesna bir yerde sahiptir. Tarih boyunca İstanbul Boğazı'na hâkim olan gerek Bizans ve gerekse Osmanlılar, Kız kulesi efsanesini kendi edebiyatlarından ve tarihlerinden gelen öğelerle adeta yeniden yazmışlardır.[1] Burada meselenin edebî ve efsanevî boyutu dışarıda bırakılarak Kız Kulesi'nin kısa bir tarihi yanında, deniz trafiğindeki yeri, fener olarak hizmet vermesi, çeşitli şenlik ve kutlamalara mekân olması ve XVIII. yüzyılda geçirdiği bazı tamiratlar hakkında kısa değerlendirmelere yapılacaktır.

Kulenin Kısa Tarihi

Kız Kulesi'nin Bizans döneminde gümrük noktası olarak kullanıldığı bilinmektedir. İstanbul'un fethine bizzat şahit olan tarihçi Tursun Bey'in naklettiğine göre, kule Fatih tarafından boğazın girişini koruma amacıyla fetihten sonra yeniden inşa ettirilmiştir. Tursun Bey, *"… ve İstanbul limanı ağzına mukâbil, Anatolı yakasında, deniz içinde döküldi taş arasında bir muhkem kal'a yaptırdı, ve toplar vaz' eyledi ki, atıldukça liman içinde gemi turgurmaz"* diyerek İstanbul limanının güvenliğinin kule ile pekiştirildiğini belirtir.[2] Nitekim kulenin boğazı koruma ve gözetim altına almak amaçlı olarak yapıldığı binanın konumu ve mazgal deliklerinin konumundan da anlaşılmaktadır. Kulenin giriş kapısı Üsküdar tarafına bakmakta ve doğu tarafı hariç her üç tarafında da toplam yedi adet top mazgalı bulunmaktadır. Bu mazgallar Sarayburnu ve boğazı tarassut altına almak için, kuzey ve batıdaki altı tanesi duvarlara 90 derece, güneydeki bir tanesi ise daha eğik bir açı ile inşa edilmiştir.

XVII. yüzyılın meşhur seyyahı Evliya Çelebi ise kuleyi Battal Gazi efsanesiyle

İstanbul ve Kız Kulesi 1584 (Seyyid Lokman, *Hünername*, I, vr. 158b-159a)

16. yy ortalarında İstanbul ve Kız Kulesi, G.A.Vavassore

ilişkilendirerek anlatmaya başlar[3] ve efsanenin Üsküdar ve Kız Kulesi ile ilgili bölümlerinden sonra kuleyi şöyle tasvir eder: *Derya içre karadan bir ok menzili ba'îd câr-gûşe bir musanna' kule-i bâlâdır kaddi kâmil seksen zırâ'dır, cirmi iki yüz adımdır. İçinde yedi kat hücreleri ve âb-ı hayât suyu matar-ı rahmetden cem' olur sahırnıcdır.*[4] *Dizdârı Çelebi Cüce ve yüz neferâtı ve leb-i deryâda ejder-i heft-ser gibi kırk pâre balyemez topları ve mazgal delikleri ve mükemmel cebhânesi vardır.*[5] Evliya Çelebi tasvirinde kuleyi gayet muhkem bir kale gibi tasvir etmeye çalışmıştır. Bu tasvirde dikkat çeken en önemli iki nokta Çelebi'nin kule neferatının sayısını 100 kişi ve kulede bulunan balyemez topu sayısını da 40 olarak belirtmesidir.

Çelebi'nin verdiği bu bilgilerin arşiv belgeleri ve yeni yapılan araştırmalarla karşılaştırılması Kız Kulesi'nin hakkındaki bilgilerin daha doğru değerlendirilmesini sağlayacaktır. Kulenin kapladığı alan düşünüldüğünde her iki verinin de Evliya Çelebi'nin tarafından abartıldığı daha iyi anlaşılır. Nitekim 1623-1624 tarihli bir kayda göre kulede toplam yevmiyeleri 40 akçe olan 6 nefer bulunmaktadır.[6] 1647 yılına ait bir mevacib kaydında ise, toplam neferat sayısı belirtilmemekle birlikte, tüm neferâta günlük 46 akçeden 3 ayda toplam 4140 akçe ödendiği görülmektedir.[7] Bu miktarın aynı tarihlerde donanmada görev yapan yeniçerilerin mevacibleri ile karşılaştırılmasıyla, kule neferatının sayısının 6 veya 7 olabileceği anlaşılmaktadır.[8] 1790 yılında ise, kulede bir dizdar yönetiminde bi-

ri tımarlı, yedisi yevmiyeli olmak üzere toplam 9 nefer görev yapmaktadır[9]. XVII. ve XVIII. yüzyıla ait tüm bu bilgiler birleştirilince kule neferatının sayısının en fazla 9 olabileceği ortaya çıkmaktadır. Hizmet sınıflarına göre ise, XIX. yüzyıl başlarında kule de dizdardan başka bölükbaşı, topçu, kandilci (fenerci) ve kule ustası olarak nitelendirilen görevliler bulunmaktaydı.[10]

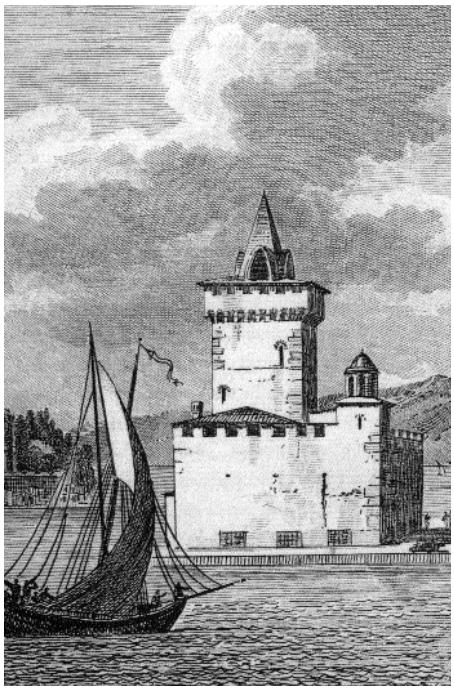
Evliya Çelebi'nin varlığından bahsettiği 40 adet balyemez topu ile ilgili olarak ise, Osmanlı topçuluğu ve top döküm teknolojisi hakkında son zamanlarda yapılan çalışmalar incelendiğinde Kız Kulesi gibi nispeten küçük bir alanda 40 topun bulunmasının mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır. 1576 tarihli bir kayda göre, Kız Kulesi'ndeki kullanılamaz durumdaki 14 prangı topu Tophane'ye teslim edilmiş ve yerine 3 adet yeni prangı topu verilmesi emredilmiştir.[11] Öte yandan hem savunma ve hem de şenlik ve kutlama amaçlı top atışlarının yapıldığı kulede bulunan mazgal sayısı da top sayısı konusunda bize bir fikir verebilir. XVIII. yüzyıl Fransız seyyahı Grelot'un gravürlerinde Kız Kulesi'nde bulunan yedi adet mazgaldan altısı açıkça görülmektedir. Evliya Çelebi'nin varlığından bahsettiği Balyemez topları ise, 6 ila 27 kg. ağırlığında gülle atabilen kale muhafaza ve muhasara toplardır.[12] Seddülbahir kalesinin 1660 yılındaki yeniden tahkimatından sonra toplam 13 adet balyemez ve Sultanhisar kalesinde ise, 17 adet balyemez topu bulunduğu tespit edilmiştir.[13] Tüm bu veriler değerlendirildiğinde Kız Kulesi gibi oldukça küçük bir alanda balyemez toplarının varlığı kabul edilebilir olmakla birlikte, sayısının 40 adet olması pek mümkün görünmemektedir. XVIII. yüzyıl ile birlikte savunmadan ziyade daha çok kutlama ve şenliklerde top atışına[14] mekân olan Kız Kulesi'nde sadece mazgallarda değil, kule etrafında da toplarının bulundurulduğu görülmektedir.[15] Tüm bu tarihsel veriler de, Evliya Çelebi'nin belirttiğinin aksine kulede ancak yedi adet mazgal topu ve kule dışında da bir miktar şenlik topunun bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Sisli ve puslu bir günde Kız Kulesi

Kız Kulesi'nin Deniz Trafiğindeki Yeri ve Fener Olarak Hizmet Vermesi

İstanbul Boğazı'nın Marmara Deniziyle birleştiği iki kara ve iki denizin kesişim noktasında önemli stratejik bir mevkide bulunan Kız Kulesi, tarih boyunca çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Osmanlılar tarafından *Kız Kulesi*, *Kulle-i Bahriye* ve *Kulle-i Duhter* gibi isimlendirmelerle de nitelenen[16] kule, bulunduğu nokta itibariyle Üsküdar-Salacak'ta karadan yaklaşık 200 metre açıktadır. Bu coğrafi konumu itibariyle de Karadeniz'den gelen akıntının en kuvvetli olduğu noktadadır. Helmuth Von Moltke'ye göre bu noktadaki Boğaz akıntısı 3 çeyrek Alman Mili hızındadır.[17] Günümüz ölçümlerine göre ise, Kız Kulesi önündeki boğaz akıntısı mevsim ve kuzey rüzgârlarının durumuna göre 3 ila 6 mil arasında seyretmektedir.[18] Bu süratli akıntı nedeniyle Kız Kulesi önü deniz trafiğinde tehlikeli bir nokta olarak kabul edilmektedir. Gerek boğaza giriş yapacak ve gerekse boğazdan çıkacak gemiler için uygun rüzgâr ve hava şartlarını beklemek ve oldukça kontrollü bir geçiş yapmak gerekmektedir. Evliya Çelebi Karadeniz'den gelen akıntı sebebiyle İstanbul'dan Üsküdar'a geçecek kayıkların ilk önce Beşiktaş'a kadar gidip ardından Üsküdar'a geçmek zorunda olduklarını, özellikle lo-

Kız Kulesi

dos rüzgârının hâkim olduğu günlerde Üsküdar-İstanbul arası deniz yolunun oldukça tehlikeli olduğunu ifade eder.[19] XVII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'u tasvir eden Fransız seyyah J. Grelot, Marmara'dan Boğaza girecek gemiler için Kız Kulesi'nin önemli bir noktada bulunduğunu, giriş yapan geminin rotasını mutlaka kuzeydoğu istikamette Kız Kulesi'ne doğru çevirerek Boğaza giriş yapması gerektiğini aksi takdirde boğazdan gelen kuvvetli akıntıya kapılarak Sarayburnu'na doğru savrulacağını belirtir.[20] 1835 yılında tam da bu noktadan kayık ile karşıya geçerken bir fırtınaya yakalanan Miss Pardoe ise, Kız Kulesi'nin kayık ve gemi geçişleri için oldukça tehlikeli bir noktada bulunduğunu ve birçok deniz kazasının Kız Kulesi yakınlarında meydana geldiğini ifade eder.[21]

Deniz trafiği itibariyle bu denli tehlikeli bir noktada bulunan kuleye, XVIII. yüzyıl başlarında bir fener kurulduğu görülmektedir. Marmara'dan Boğaz'a girecek ve Karadeniz tarafından gelip Boğaz'dan çıkış yapacak olan gemilerin, geceleri Sarayburnu ve civarını görmekte zorlanmaları ve olası kazaların önüne geçilmesi için III. Ahmed zamanında, Haziran-Temmuz 1719 tarihinde kulenin kuzey tarafına bir kandil kulesi eklenerek, kule fener olarak kullanılmaya başlanmıştır.[22] Böylece daha güneyindeki Fenerbahçesi Feneri[23] ve XVIII. yüzyıl sonlarında inşa edilecek olan Ahırkapı Feneri ile birlikte Kız Kulesi feneri de boğaz trafiğini yönlendirmeye başlamıştır. Fenerdeki kandilde yakıt olarak zeytinyağı kullanılmıştır. XVIII. yüzyıl müverrihi Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, fener için 4 kıyyelik zeytinyağının tersaneden tayin edildiğini belirtmektedir.[24] XIX.

yüzyıla ait arşiv belgelerine göre ise, yaz geceleri için gecelik 2 kıyye, daha uzun olan kış geceleri için ise gecelik 4 kıyye zeytinyağı verilmekteydi.[25]

Fener kulenin kuzey köşesinde bulunmaktaydı. Fenerin kandil fitilinin tutuşması nedeniyle Mayıs 1721 tarihinde bir gece kulede yangın çıkmış ve kandil yağdanlığının ahşap olması nedeniyle yangın kısa sürede büyümüştür.[26] Bu yangında kulenin ne kadarının zarar gördüğü konusunda bilgilerimiz sınırlıdır. Fakat yangından sonra Fenerbahçesi ve Karadeniz boğazındaki diğer fenerlerde de olduğu gibi kulenin daha sonraki muhtemel bir yangına karşı kârgir olarak yeniden yapılması uygun bulunmuş ve camlarının çerçevesi mermerden, çatısının ise kubbeli ve kurşun kaplamalı olarak inşasına karar verilmiştir. Kısa sürede bitirilen bu inşadan sonra kule 31 Mayıs 1721 tarihinde yeninden fener olarak hizmete girmiştir.[27] Bununla birlikte fenerin zaman zaman hizmet dışı kaldığı da görülmektedir. Nitekim Venezuelalı General Miranda, 5 Eylül 1786 tarihinde Üsküdar'dan kiraladığı bir kayığa binerek Kız Kulesi'ni gezmiştir. Onun anlattıklarına nazaran kule o tarihte hemen hemen hiç yanmayan bir fenere sahiptir.[28]

Kız Kulesi, yukarıda sayılan bu işlevsel kullanımları yanında Osmanlı döneminde özellikle şenliklerde ve kutlamalarda top atışlarına da sahne olmuştur. Cülus, bayram, veladet-i hümayun,[29] donanmanın sefere çıkışı ve dönüşü,[30] padişahların saltanat kayığı ile boğaz gezintileri (biniş-i hümâyûn)[31] gibi tören, şenlik ve kutlamalar yanında; elçi kabulleri[32] gibi diplomatik törenlerde de Kız Kulesi'nde top atışları yapılmaktaydı. Ramazan Bayramı'nın ilanı ve kutlamaları sırasında arife günü bayramın ilanı için bir nevbet, bayram günlerinde ise üçer nevbet olmak üzere Sarayburnu, Tophane, Tersane, Kurşunlu Mahzen, Yedikule ve Kız Kule'sinden top atılarak bayram kutlaması yapılmıştı.[33] Tüm bu kutlamalar için XVIII. yüzyılda kuleye cebehane-i amireden yıllık üç kantar barut verilmekteydi.[34] Bu tür belli bir olaya bağlı kutlamalar yanında, Yedikule, Eyüp, Kasımpa-

şa, Galata, Tophane, Beşiktaş, Rumeli Hisarı, Yeniköy, Rumeli Kavağı, Beykoz, Anadolu Hisarı, Üsküdar ve Kız Kulesi'nde hergün sabah ve akşam vakitlerinde mehter vurulmasının gelenek haline gelmişti.[35]

Bu işlevsel kullanımları dışında kulenin Sultan I. Abdülhamid tarafından bir tenezzüh mekânı olarak kullanıldığı da görülmektedir. Zaman zaman tebdilen[36] veya resmen kuleyi teftiş[37] ettiğini bildiğimiz I. Abdülhamid, 19 Haziran 1785'te alaturka saat ile gece saat 3,5'a kadar mehtap seyredip yine kayık ile saraya dönmüştür.[38]

Kulenin zaman içinde beklenmedik misafirleri de olduğu görülmektedir. Bunlar çeşitli nedenlerle gözden düşen ve sürgün veya siyaseten katl için İstanbul'dan uzaklaştırılması gereken kimselerdir. XVIII. yüzyıl Darüssaade Ağaların'dan Moralı Beşir Ağa, hakkındaki rüşvet, iltimas ve görevini kötüye kullanma iddiaları neticesinde Sultan I. Mahmud tarafından Temmuz 1752 yılında ilk önce sürgün edilmek üzere kuleye hapsedilmiş ve ardından burada katledilmiştir.[39] Bir Kızlar Ağası'nın Kız Kulesi'nde idamı ise talihin garip bir cilvesi olsa gerektir.[40] Sürgün hadisesi ise, yine XVIII. yüzyılda, Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın şahsında gerçekleşmiştir. Sultan III. Osman, devlet yönetim ve şehzadelerin katli konusunda anlaşmazlığa düştüğü Hekimoğlu Ali Paşa'yı Mayıs 1755 tarihinde siyaseten katl maksadı ile Kız Kulesi'ne göndermiş, fakat daha sonra araya Valide Sultan'ın girmesi ile Ali Paşa affedilerek Kıbrıs'a sürgün edilmiştir.[41]

Kız Kulesi'nin Geçirdiği Tamiratlar

Mimari özellikleri itibariyle kule, deniz seviyesinde olup oldukça küçük bir kaledir. Bugün etrafında (kuzeyde ve batıda üçer tane, güneyde ise bir tane olmak üzere) yedi adet mazgalı, doğu ve güney tarafındaki iki adet kapısı vardır ve kule tepesinde pencereli ve etrafı balkonlu barok tarzı bir köşkü bulunmaktadır. II. Mahmud devrinde (1832) esaslı bir tamirat geçirmiş ve bugünkü halini almış[42] olan kulenin, ilk inşası 12. yüzyıla kadar tarihlendirilmektedir.[43] Kulenin, tarihi süreçte belirli aralıklarla tamir edildiğini tespit edebilmekteyiz. Fatih zamanında yeniden inşa edildiğini gördüğümüz[44] kule, kaynaklarda küçük kıyamet olarak da nitelenen 1509 depreminde[45] İstanbul'un diğer önemi yapılarıyla birlikte ağır şekilde hasar görmüş ve Mimar Hayreddin b. Murad tarafından tamir edilmiştir.[46]

Arşiv verilerine göre, XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl'ın ilk yıllarını kapsayacak şekilde kulenin belli periyotlarla düzenli olarak tamir edildiği görülmektedir. Kulenin en fazla tamirat gerektiren bölümleri rıhtım yapıları ile kule külahındaki kurşunlardır. Rıhtımların fırtınalı günlerde sert dalgalara maruz kalması ve kule külahındaki kurşunların da yine şiddetli fırtınalarda yerinde koparak denize düşmesi nedeniyle, kulenin özellikle yaz aylarında periyodik olarak bakıma alınmasını gerekmiştir. Tespitlerimize göre, Kasım 1766 tarihli deprem tamiratı

dışındaki tamiratların tamamı yukarda sayılan çevresel nedenlere dayalı periyodik bakımdan kaynaklanan tamiratlardır.

Diğer miri binalarda olduğu gibi Kız Kulesi'nin tamiratı işleri de XVIII. yüzyılda Hassa Mimarbaşı ve maiyetindeki mimarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Tamirata başlanması için ilk olarak kule dizdarı tamiratın gerekliliğini belirten bir arzda bulunur ve bu arz sonunda mimarbaşının tamir ile görevlendirilirdi. Mimarbaşı da kendisi veya görevlendireceği bir mimar halifesi tarafında kulenin genel bir keşfini gerçekleştirerek binanın neresinin, ne şekilde tamir edilmesi gerektiği ve bu tamir sonunda ne kadar masraf edileceğini gösteren bir tamir keşif defteri hazırlardı. Söz konusu keşif defteri defterdara sunulduktan sonra, defterdar tarafından tamir için gerekli mablağın nereden ve nasıl temin edileceği belirlenirdi.[47] Genelde belirtilen meblağın daha da aşağısında bir fiyata kulenin Mimarbaşı tarafından tamir edilmesi hakkında hüküm çıkarıldığı görülmektedir.[48] Hazırlanan keşif defterinin bir sureti de gerçekleşen tamirat ve yapılan masrafların uygunluğu yönünden gerekli kontrollerin yapılabilmesi için baş muhasebe kalemine kaydedilirdi. Tamir için gerekli keşif bedelleri Hassa Mimarbaşı veya onun atayacağı bir mimar halifesinin inşaata başlamasından önce bir miktar peşin olarak verilebileceği gibi[49] bazen de hiç para verilmeyip tamir sonunda tam bir ödeme de yapılabilirdi.[50]

Bu kısa açıklamadan sonra kulede gerçekleşen belli başlı tamiratları sırası ile şöyle belirtebiliriz.

1. Tamirat: Nisan 1761 tarihli tamir keşfine göre, kulenin kurşun kaplamaları ile kule üstündeki balkon saçakları yenilenmiş ve balkon korkulukları meşe ağacından yeniden yapılmıştır. Pencerelerin gerekli bakımları, kule kapısı ve fener yağ odasının gerekli tamiratları, dalgaların şiddeti ile bozulan güney, doğu ve güney-doğu taraflarındaki rıhtımların tamiratı yapılmış ve güney tarafındaki demir kapı yenilenmesi planlanmıştır.[51] Fakat bu tamirat Hassa Mimarbaşı el-Hac Ahmed Ağa'nın ölümü üzerine bitirilemeden yarım kalmıştır.

2. Tamirat: 1761 yılı tamiratının yarım kalması ve kulenin zaman içinde daha da harap olması nedeniyle acilen tamiri gerekmiş ve Nisan 1764 tarihinde keşfi gerçekleştirilmiştir. Bu keşifte 2.566 kuruşluk bir tamir keşfi çıkarılmıştır ve bu meblağ 2.300 kuruşa indirilerek tamir gerçekleştirilmiştir. Bu tamiratta; kulenin kuzey, güney, güney-batı ve kuzey-doğu taraflarındaki rıhtımlarının bakımı yapılmıştır. Kule üzerinin kurşun kaplamalarının yenilenmesi, kulenin ve fenerci odasının pencerelerinin tamirleri, kule içerisindeki merdiven basamaklarını tamiri, kule etrafında bulunan topların kötü hava şartlarında korunması için sütunlu ve sakflı korunaklar inşası, doğu ve güney taraflarına açılan kapıların demir aksamlarının tamiri. Top mazgallarının kapakların tamiri ve nöbetçi odasının kiremitlerinin yenilenmesi gerçekleştirilmiştir. Bu tamiratın mimarı Hassa Mimarbaşı Mehmed Tahir Ağa'dır.[52]

3. Tamirat: Kasım 1766 tarihli bu tamirat, 22 Mayıs 1766 tarihinde meydana gelen İstanbul depreminden[53] sonra gerçekleştirilmiştir. Depremden yaklaşık 40

gün sonra kulenin tamiratı için Defterdar ve Hassa Mimarbaşı'na emir verildiğini görmekteyiz.[54] 20 Ekim itibariyle binanın keşfi gerçekleştirilmiş ve 15 Kasım 1766 tarihinde de tamirat bitirilmiştir.[55] Bu tamiratta bina içerisindeki bağlama kirişlerinin keresteleri yenilenmiş, çatı kısımlarında zarar gören döşeme tahtaları ve kiremitler değiştirilmiştir. Duvardaki çatlakların sıva tamiratları yapılmış, külahtaki kurşun eksikleri tamamlanmış, mazgalların kapakları meşe ağacından yeniden yapılmış ve hasar gören merdiven elemanları yenilenmiştir. Tamir masrafı olarak 440 kuruş harcanmıştır. Mimarı Hassa Mimarbaşı Mehmed Tahir Ağa'dır.[56]

4. Tamirat: Tamirata Temmuz 1785 tarihinde başlamış ve Aralık 1785 tarihinde bitirilmiştir. Mimarı Hassa Mimarbaşı Hafız İbrahim Ağa'dır. Hazinenin sıkıntılı olduğu bir döneme denk düşen tamirat oldukça dar bir çerçevede gerçekleşmiş ve 1.700 kuruş harcanmıştır. Tamiratta kule etrafındaki tüm rıhtımların gerekli bakım ve düzeltmelerinin yapıldığı ve kule üstündeki kurşun kaplamaların eksiklerinin tamamlandığı anlaşılmaktadır.[57]

5. Tamirat: Tamirat keşfi Temmuz 1803 tarihinde Hassa Mimarbaşı İbrahim Kâmi Efendi tarafından gerçekleştirmiştir[58]. Fakat keşif sırasında kule külahındaki kurşunlardan 1.224 kıyye kurşunun eksik olduğu tespit edilmiş ve bu kadar çok miktarda kurşunun nasıl kaybolduğu hakkında tahkikat yapılması istenmiştir. Temmuz 1803'te başlayıp Eylül 1803'te biten ve Bostancıbaşı'nın nezaretinde yürütülen tahkikatta, sabık ve o sırada görev yapan dizdar, bölükbaşı, topçu, kandilci, usta ve neferatın sorgulanmasında, kule külahındaki kurşunların fırtınalı havalarda yerineden koparak denize düştüğü ve bu kurşunları denizden çıkarmanın mümkün olmadığı ifade etmişlerdir. Bu durum üzerine kurşunların korunması hakkında daha dikkatli davranılması ve binanın herhangi bir yerinde meydana gelecek bir tahribatta Bostancıbaşı'na haber verilerek hemen tadilata girişilmesi konusunda başta dizdar olmak üzere tüm kule neferatı sorumlu tutulmuştur. Tahkikat Eylül 1803'te bittiği için yaklaşan kış sebebiyle inşaat ertelenmiştir.[59]

Bu tamiratın keşfinde; kule külahındaki eksik kurşunların yenilenmesi, kule içerisindeki sarnıcın temizliği ve bakımı, fenerci odasının pencere çerçeve ve camlarının tamiri, fener odasının çatı ve kiremitlerinin bakımı, fener odasındaki aydınlatma çerçevesinin daha da genişletilerek meşe kerestesinden yeniden yapılması, fenere 70'lik cam takılması, güney tarafındaki duvar yüzüne ketenli harç ile sıva yapılması, doğu ve güney doğu taraflarındaki rıhtımların bakımı ve güney-batı tarafındaki limanın temizlenmesi, kulenin dış cephesinin üç kat boya ile boyanması öngörülmüştür. Tamirat için toplam 6.219 kuruş değer biçilmiştir.

DİPNOTLAR

[1] Kız Kulesi ve diğer Kız Kuleleri/Kaleleri hakkında daha geniş etimolojik ve efsanevi değerlendirmeler için bk. Tuncer Baykara, *Kız Kulesi, Efsaneden Tarihi Gerçeğe*, Ankara 2004.

[2] Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-feth*, (haz. M. Tulum), İstanbul 1977, s. 75.

[3] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (haz. O. Ş. Gökyay), İstanbul 1996, I, 201.

[4] XIX. yüzyıl'a ait bir tamirat kaydında da bu kuyudan bahsedilmektedir. bk. BOA. Cevdet Belediye (C. BLD.) 1137, (21 Ra. 1218/11 Temmuz 1803).

[5] Evliya Çelebi, *a.g.e.,* s. 204.

[6] Bu 6 neferat; günlük 20 akçe yevmiye ile bir sertopî, ve gündelikleri 3 ila 5 akçe arasındaki diğer 5 neferâttan ibarettir, BOA Maliyeden Müdevver Defter (MAD.) 7456, s. 14. Bu defter eksik bir yoklama defteri olup, tarihi tespit edilememekle birlikte; içindeki derkenarların en erken tarihlisi 1033/1623-1624 tarihi olduğu için en erken bu seneye tarihlenebilir.

[7] BOA İbnü'l-Emin Bahriye (İE. BH.) 344, (7 Ca. 1057/10 Haziran 1647).

[8] XVII. yüzyılda Osmanlı donanmasındaki yeniçerilerin maaşları ile ilgili olarak bk. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, s. 236.

[9] BOA Hatt-ı Hümayun (HAT.) 180/8118 (29 Z. 1204 / 12 Eylül 1790). XVIII. yüzyıl sonlarında İstanbul'da yaşamış ve İstanbul'daki birçok sanat eserinin esaslı birer tasviri çıkarmış olan Cosimo Comidas De Carbognano (Kozmos Kömürciyan)'a göre ise kulede 17 zaimden oluşan bir garnizon bulunmaktadır. bk. Cosimo Comidas De Carbognano (Kozmos Kömürciyan), *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul* (çev. E. Özbayoğlu), İstanbul 1993, s. 41.

[10] C. BLD. 1137, (21 R. 1218 / 11 Temmuz 1803).

[11] Salim Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006, s. 392 ve 395; Prangı topları daha çok kale savunmalarında kullanılan toplar olup 150 gr. ağırlığında mermi atabilen bir çeşit büyük tüfek sınıfından toplardandır, Gábor Ágostos, *Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi* (çev. T. Akad), İstanbul 2006, s. 124.

[12] Aydüz, *aynı eser*, s. 357, Ágostos, *aynı eser*, s. 111-112.

[13] Osmanlı kale kuşatmalarındaki diğer balyemez toplarının sayısı hakkında bk. Aydüz, *aynı eser*, s. 356-359.

[14] Şenliklerde atış yapılan toplar ise daha çok darbzen, kolonborna türünden orta büyüklükteki toplardır. Aydüz, *aynı eser*, s. 470. Topları büyüklüklerine göre sınıflandırılmaları ile ilgili olarak bk. Ágostos, *aynı eser*, s. 92-126.

[15] Nitekim 1764 tarihli tamir kaydında kule dışında bulunan topların kötü hava şartlarından muhafazası için korunaklar yapıldığı görülmektedir. "*Kule-i merkûm havlisinde mevcûd topları sayf [u] şitâdan hıfz içün sütunlu ve tabanlı cedîd sundurma sakfı [yapılması]*" C. BLD. 4117, (12 Ş. 1177/14 Nisan 1764). Bu belgeden 30 yıl sonrası için Ermeni müellif Carbognano, kule etrafında sadece 6 adet büyük topun olduğunu belirtir. Cosimo Comidas De Carbognano (Kozmos Kömürciyan), *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul* (çev. E. Özbayoğlu), İstanbul 1993, s. 41.

[16] *"Bahriye Kulesi"* (İE. BH. 344); *"Kulle-i Bahriye"* (BOA Cevdet Bahriye (C. BH.) 11114) ve *"Kulle-i Duhter"* (MAD. 8947, s. 304). İlk devir Osmanlı kaynaklarında ise henüz Kız Kulesi adına rastlanmaz; "*Kal'a-i Hümâyûn ki Üsküdar önündeki deryâ içindeki kulledür"*, V. L. Ménage, "Edirne'li Ruhi'ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 326.

[17] Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları* (çev. H. Örs), İstanbul 1969, s. 76.

[18] Kız Kulesi önündeki günümüz deniz akıntısı hakkında beni aydınlatan, Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü Gemi Trafik Hizmetleri yetkilisi Kapt. Olcay Özgürce'ye teşekkürü bir borç bilirim.

[19] Evliya Çelebi, *aynı eser*, c. I, s. 202.

[20] Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi* (çev. M. Selen), İstanbul 1998, s. 58.

[21] *"… fırtına bizi yakaladığında Kız Kulesi'ne ancak ulaşmıştık. Bütün Boğaz'ın en tehlikeli noktası burası; çünkü burada Marmara Denizi'ne doğru çılgın bir akıntı var. Asya dağlarından kopup gelen rüzgar da tam Üsküdar'da olanca şiddeti ile esmeye başlar. Bu yüzden, bütün Boğaz'da yıl boyunca kayıklarına en fazla kaza geçirdiği yer Kız Kulesi yakınlarıdır."* Miss (Julia) Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul* (çev. B. Büyükkal), İstanbul 2004, s. 446.

[22] Raşid Efendi, *Tarih,* İstanbul 1153, III, vr. 75a, Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, (sdl. İ. Parmaksızoğlu), İstanbul 1969, II/II, 388.

[23] Fenerbahçesi ve feneri hakkında bk. M. Münir Aktepe, "İstanbul Fenerbahçesi Hakkında Bâzı Bilgiler" *Tarih Dergisi*, XXXII/1979 (Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı), s. 349-372.

[24] Silahtar, *aynı eser*, İstanbul 1969, II/II, 388.

[25] C. BH. 12013, (19 S. 1216/1 Temmuz 1801). Zeytinyağı mevsimine göre 3'er aylık dönemler halinde dağıtılmaktaydı 1 M.-30 Ra. 1220 /1 Nisan-28 Haziran 1805 tarihleri arasındaki 3 aylık yaz döneminde toplam 132,5 kuruş tutarında zeytinyağı verilmiştir. C. BH. 11278, (10 B. 1220/4 Ekim 1805). Önceleri zeytinyağı tersanedeki mahzen-i surbden (C. BH. 12013, (19 S. 1216/1 Temmuz 1801) verilirken bir süre sonra buradaki zeytinyağının yetersiz kalması üzerine sadece tutarının tersane hazinesinde karşılanıp zeytinyağının piyasadan tedariki yoluna gidilmiş ve Ocak 1805 tarihinde bundan da vazgeçilerek zeytinyağı giderinin tamamının hazine-i amireden karşılanmasına başlanmıştır (C. BH. 11905, (9 M. 1220/9 Nisan 1805). Bu belgeye göre yaz aylarında her gece 2 kıyyelik tüketim 177 günlük yaz süresi ile hesap edildiğinde 354 kıyyeye tekabül etmektedir. Kış aylarında ise bu miktar 4 kıyyelik tüketim ve 117 günlük kış süresi ile 708 kıyyeye çıkmaktadır. Bu durumda 354 günlük bir hicri yıl boyunca kule fenerinde toplam 1062 kıyye (1361,5 kg.) zeytinyağı tüketilmekteydi.

[26] Raşid, *aynı eser*, İstanbul 1153, III, vr. 75a.

[27] Raşid, *aynı eser,* İstanbul 1153, III, vr. 75a.

[28] *Venezuela'lı General Miranda'nın Türkiye'ye Dair Hatıratı*, (haz. F. Carım), [y.y.] 1965, s. 58.

[29] Sultan I. Abdülhamid'in 28 Ocak 1781 yılında doğan kızı Melek-Şâh Sultan ve 22 Ekim 1783 yılında doğan Şehzade Murâd Seyfullah'ın doğum kutlamaları için Kız Kulesi'nden yapılacak top atışları için Cebehâne'den barut istenmiştir. BOA. Cevdet Saray (C. SM.) 8189, (5 S. 1195/31 Ocak 1781); C. SM. 8996, (26 Za. 1197/23 Ekim 1783). Sultan I. Abdülhamid'i çocukları için bk. Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminde Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid, (1774-1789)*, İstanbul 2001, s. 14-26.

[30] Donanmanın tersaneden çıkıp mutad olduğu üzere önce Beşiktaş tarafına yönelmesi ve ardından Akdeniz'e doğru açılması sırasında da Kız Kulesi ve Tophane gibi mahallerden selamlamak maksadıyla top atışı gerçekleştirilirdi. Bk. Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-tevârih*, (haz. M. Aktepe), İstanbul 1980, II/B, 26; Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi* (haz. M. A. Beyhan), Ankara 2003, II, 995.

[31] "*Padişah I. Mahmud, Beşiktaş sarayından Topkapu'ya nakl-i hümâyûn buyurup kendüleri fülüka-i hümâyûn ve Vâlide Sultân hazretleri sandal-i hümâyûna süvâr olup Kız Kulesi'nden ve Tophane'den ve Yalıköşkü'nden toplar atılıp istikbâl ile Vâlide Sultân hazretleri Topkapu'ya yanaşıp ve kendüleri Yalıköşkü'ne vüsûl…, fi 24. Ş. Sene 1224*". Câbî Ömer, *aynı eser*, Ankara 2003, I, 551.

[32] Mayıs 1576 tarihinde İstanbul'a gelen İran elçisi Tokmak Han'ın karşılanması ve 30 kadırga ile Üsküdar'dan İstanbul'a geçirilişine Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa refakat etmiştir. İstanbul'a geçerken tam da kadırgada ikram edilen yemeğe başlanacağı sırada Kız Kulesi ve Tophane'den aniden başlayan top atışı ile elçilik heyeti neye uğradığını şaşırmıştır. Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü* (çev. T. Noyan, edt. K. Beydilli), İstanbul 2007, I, 335-336.

[33] Şem'dânîzâde, *aynı eser*, İstanbul 1978, II/A, 85. 1789 Ramazan ayının son günü (24 Haziran 1789) akşamı yeni ayın görülmesi ile bayramın bir gün önceden ilanı gerekmiş ve yatsı namazını müteakib Kız Kulesi ve diğer yerlerden atılan toplar ve kandillerle kuşatılan minareler ile bayramın geldiği halka duyurulmuştur. *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi İstanbul'un Uzun Dört Yılı 1785-1789* (haz. F. M. Emecen), İstanbul 2003, s. 393.

[34] BOA. Cevdet Askeriye (C. AS.) 49509, (22 N. 1180); BOA. Cevdet Saray (C. SM.) 8189, (5 S. 1195); C. SM. 8996, (26 Za. 1197); C. AS. 53473, (25 L. 1199).

[35] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, I, 297. Mehter hakkında ayrıca bk. Nuri Özcan, "Mehter", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 545-549.

[36] 12 L. 1203/6 Temmuz 1789 tarihinde I. Abdülhamid bir gece tebdilen Kız Kulesi'ne gitmiş, fakat kulede sadece birkaç nöbetçi olduğunu ve dizdarının adet edindiği üzere kuleden izinsiz ayrıldığını görünce bu duruma sinirlenmiş ve dizdarı azlederek ve yerine Salacak ustasını atamıştır. *Taylesanizâde*, *a.g.e.*, s. 399.

[37] HAT. 179/7989, (29 Z. 1205/29 Ağustos 1791). I. Abdülhamid, bu seferki gelişinde de kulede kimsenin olmadığını görmüş ve durumu İstanbul Kaymakamı'na sorarak kule neferatının sayısı hakkında kendisine bilgi verilmesini istemiştir.

[38] TSMA, E. 12360/17, vr. 12a. Söz konusu belge Sırkâtipleri İsmâil Zihnî, Ebûbekir Sıdkî, Bolevî İbrâhim Efendiler tarafından kalem alınan *Rûznâme-i Sultân Abdülhamîd Han* isimli bir rûzname metnidir. Bu kayıttan beni haberdar eden ve kullanmamı sağlayan Sayın Hocam Yrd. Doç Dr. Fikret Sarıcaoğlu'na teşekkür ederim. I. Abdülhamid'in tedil ve temaşa gezileri için bk. Sarıcaoğlu, *a.g.e.*

[39] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, IV/1, 332. Moralı Beşir Ağa için bk. Ahmed Resmî Efen-

di, *Hamîletü'l-Küberâ* (haz. A. N. Turan), İstanbul 2000, s. 74, Abdülkadir Özcan, "Beşir Ağa Moralı", *DİA*, İstanbul 1992, V, 555-556.

[40] Nitekim müverrih İzzi, Beşir Ağa'nın Kız Kulesi'nde idamını "letâif-i nevâdirü'z-zuhûr müstağribedendir" şeklinde izah eder. İzzi, *Tarih*, İstanbul 1199, vr. 277b.

[41] Olayların tafsilatı için bk. Şem'dânîzâde *a.g.e,* İstanbul 1976, I, 179-181; Uzunçarşılı, *a.g.e.,* Ankara 1995, IV/1, 338. Hekimoğlu Ali Paşa hakkında bk. M. Münir Aktepe, "Hekimoğlu Ali Paşa", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 166-168.

[42] Çelik Gülersoy, "Kız Kulesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 12.

[43] Wolfgang Müler-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası, 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul* (çev. Ü. Sayın), İstanbul 1998, s. 334, Çelik Gülersoy, "Kız Kulesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 12. Bununla birlikte Tuncer Baykara Kız Kulesi için inşa tarihi olarak XV. yüzyılı verir. bk. Baykara, *a.g.e.*, s. 101.

[44] Tursun Bey, *a.g.e.,* s. 75.

[45] 1509 depremi ve Osmanlı tarihindeki diğer depremlerle ilgili genel değerlendirmelerle için bk., N. N. Ambraseys - C. F. Finkel, "10 Eylül 1509 İstanbul Depremi", *Türkiye Günlüğü*, s. 57, (Eylül-Ekim 1999), s. 58-62 ve N. N. Ambraseys, C. F. Finkel, *The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas: A Historical Review, 1500-1800*, İstanbul 1995.

[46] V. L. Ménage, "Edirneli Ruhi'ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 326. Tarihçi Solakzâde 1509 depreminde hasar görüp tamir edilen yerler arasında Kız Kulesi'ni de zikreder. Solakzâde, *Tarih*, (TSMK. III. Ahmed 3078), vr. 164b.

[47] Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1 (Ankara 1963), s. 166.

[48] Keşif defterleri üzerindeki muamele kayıtlarında açık olarak zikredilmemekle birlikte baş muhasebede keşif bedelinin çeşitli yönlerden sorgulandığı bedellerin mümkün olduğunca aşağı çekilerek masrafları düşürüldüğünü tahmin edebiliriz. Nitekim keşif defterlerinin hemen hemen tamamında keşif bedelleri genelde aşağıya doğru yuvarlanarak mimarbaşına tamiratı yapması emredilmektedir. Örneğin, 27 Ra. 1175/26 Ekim 1761 tarihli Kız Kulesi tamir keşfinde Mimar Ağa tarafından toplam 2.525,5 kuruşluk masraf önerilmiş ve bu masrafa mukabil 1.500 kuruş ile tamirin gerçekleştirilmesi emredilmiş ise de 8 S. 1176/29 Ağustos 1762 tarihli tezkire kaydında tamirat bedelinin 2.525,5 kuruştan 2.400 kuruşa indirildiği görülmektedir, (BOA. Cevdet Maliye (C. ML.) 28211). 1785 tarihli tamirde de hazinenin sıkıntılı bir dönemde geçtiği ifade edilerek mutlaka tamir edilmesi gerekiyorsa tamiratın yapılması ve masraflar konusunda oldukça dikkatli davranılması istenmiştir. Nitekim keşif sonrasında çıkan toplam 1.951,5 kuruşluk masraf da 1.700 kuruşa düşürülerek tamirat yapılmıştır. C. BLD. 7036. (15 N. 1199/22 Temmuz 1785).

[49] Temmuz 1785 tarihli tamir keşfinde Mimarbaşı'na toplam 1.700 kuruşluk masrafın 500 kuruşu peşin olarak verilmiş ve iş bitiminde de kalan 1.200 kuruş ödenmiştir. C. BLD. 7036, (15 N. 1199 / 22 Temmuz 1785).

[50] C. ML. 28211, (11 S. 1176/1 Eylül 1762).

[51] C. ML. 28211, (3 N. 1174/8 Nisan 1761).

[52] C. BLD. 4117, (12 Ş. 1177 / 14 Nisan 1764). Mehmed Tahir Ağa'nın hayatı ve mimari faaliyetleri hakkında bk. Muzaffer Erdoğan, "Onsekizinci Asır Sonlarında Bir Türk Sanatkarı Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa Hayatı ve Mesleki Faaliyetleri", *Tarih Dergisi*, X/1954, s. 157-180. *Tarih Dergisi*, XIII/1958, s. 161-170, *Tarih Dergisi*, XV/1960, s. 25-46.

[53] 22 Mayıs 1766 depremi hakkında daha geniş bilgi için bk. Erhan Afyoncu-Zekai Mete, "1766 İstanbul Depremi ve Toplum Yaşantısına Tesirleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler*, İstanbul 2001, s. 85-92 ve Ambraseys-Finkel, *a.g.e.*

[54] Kulenin tamir edilmesi için verilen emir tarihi, 22 Za. 1179/1 Haziran 1766'dır. C. BH 11114.

[55] C. BH 11114 (12. C. 1180/15 Kasım 1766).

[56] C. BH. 11114.

[57] C. BLD. 7036, (15 N. 1199 / 22 Temmuz 1785).

[58] C. BLD. 1137, (21 Ra. 1218 / 11 Temmuz 1803)

[59] C. BLD. 1137.